

INZAKE BEGINSLEN

Het gewicht van geschreven programma's

BART TROMP

*Redacteur Jaarboek voor het democratisch
socialisme en redacteur van s & d*

Toen de Liberalen in 1884 tot oprichting van een eigen politieke partij besloten, de Liberale Unie, gebeurde dat niet van harte. Het hele idee van een partij stond eigenlijk haaks op het zo gekoesterde individualisme en de onafhankelijkheid van de gekozen vertegenwoor-

digers. Maar de politieke mobilisatie van de protestanten en katholieken dwong de Liberalen deze weg in te slaan. Tegen het eind van het oprichtingscongres kwam ook het voorstel ter tafel om de nieuwe partij een politiek programma te geven. Dit echter werd de dagvoorzitter, die, zo stel ik mij voor, de beraadslagingen toch al met groeiende weerzin had geleid, teveel. Wat was dat voor een partij, als er een programma voor nodig zou zijn om duidelijk te maken waar de Liberalen voor stonden? De Liberale Unie kreeg die dag geen programma.

Volgens de gedachtengang van die voorzitter kwam dat programma er niet omdat het er al was: in de hoofden en harten van de Liberalen. Nu was dit toentertijd zonder meer een veel te fraaie voorstelling van zaken: de Liberalen verschilden over vrijwel alles met elkaar van mening; anti-clericalisme was in feite het enige wat hen enigszins bond. Maar het gaat om de idee, de idee dat de codificatie op papier van het programma van een politieke partij eigenlijk een zwakgebod is, dat pas gedaan kan worden als duidelijk is dat er geen ongeschreven maar vanzelfsprekend program bestaat. Wie deze lijn naar het heden doortrekt zal de in omvang enorm gezwollen verkiezingsprogramma's van de laatste twintig jaar, waarin geen Nederlandse partij onderdoet voor een ander, inderdaad uitleggen als symptoom van afnemende politieke duidelijkheid en eigen identiteit.

Pre-programmatische consensus

In de vorige eeuw kon een pre-programmatische overeenstemming bij Liberalen en Conservatieven

verondersteld worden als gevolg van overeenkomstige opleiding, status, leefstijl en wereldbeeld. Bij de confessionele partijen vormde de godsdienst en de wijze waarop deze was georganiseerd op min of meer dezelfde wijze zo'n pre-programmatische con-

sensus. Is het in dit opzicht niet tekenend dat in het eerste moderne politieke programma in Nederland, Kuypers *Ons Program*, deze uitlegt dat het opschrijven ervan pas nodig werd toen Groen van Prinsterer was gestorven en daardoor diens 'levensgedachte noodzakelijkerwijs in programmatische formule omgezet, en hier voor bredere kring vertolkt' moest worden. Ook hier het uitgangspunt dat het programma er al was, voor het werd opgeschreven.

Socialisten en sociaal-democraten hebben het echter altijd zonder een dergelijke basis moeten stellen. Bij hun is de partij zélf de constituerende eenheid. De theorie van de arbeidersklasse was in haar eerste periode het instrument om deze lacune te overbruggen: de partij zou niets anders zijn dan de politieke expressie van de arbeidersklasse. Tegenwoordig is men eerder geneigd te zeggen dat 'de arbeidersklasse' nu juist een politieke constructie is geweest van socialistische partijen, net zo goed als Karl Marx het proletariaat uitvond omdat hij het nodig had voor zijn theorie.

Zo gauw de geschiedfilosofische verklaring van het socialisme niet houdbaar bleek, moest het gewicht van geschreven programma's wel toenemen, want bij gebrek aan iets anders vormden zij de kern van de identiteit van de partij. Geen wonder dus dat de drie elkaar opvolgende sociaal-democratische partijen hun oprichting steeds markeerden met het vaststellen van een beginselprogramma. Dat gold voor de Sociaal-Demokratische Bond in 1882, voor de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij in 1895 en voor de Partij van de Arbeid in 1947. Ook her-

zeningen van deze programma's kwamen steeds tot stand als gevolg van de behoefte strategische keuzes te beredeneren, voor stellen of te codificeren. Opvallend was daarbij dat voormannen en partijleiders zich daar meestal intensief mee bemoeiden. Dat gold zeker voor het program van 1912, het 'Leidse Program', dat het sluitstuk vormde van de 'richtingen- en partijstrijd' die de SDAP in het eerste decennium van deze eeuw tekende; in het centrum daarvan stond Troelstra die langs deze weg zijn politiek project tegen Marxisten ontwikkelde en zeker stelde. Het gold nog sterker voor het program van 1937, waarmee Troelstra's opvolger Albarda de SDAP wilde bevrijden uit de politieke, ideologische en electorale stagnatie waarin deze was beland.

Het gold in het geheel niet voor het thans geldende beginselprogramma van de PvdA, aan de totstandkoming waarvan de toenmalige partijleider, Den Uyl, niet eens een bijdrage leverde, hoewel hij wel deel uitmaakte van de commissie die dit stuk opstelde. Zijn functie als minister-president van een kabinet dat hij liet voortsurfen over een eindeloze branding van kleinere en grotere crises, liet hem daarvoor geen ruimte. Jammer, temeer daar Den Uyl als een van de twee secretarissen van de toenmalige beginselprogrammacommissie, nauw betrokken was geweest bij de opstelling van het beginselprogramma van 1959, politiek zowel als esthetisch zonder twijfel het mooiste uit de geschiedenis van het democratisch socialisme.

Dat hij met het nieuwe program niet veel op had, maakte Den Uyl in zijn slottoespraak op het partijcongres van 1977 duidelijk, wat hem op een staande ovatie kwam te staan van dezelfde congresgangers die even tevoren geestdriftig het nieuwe beginselprogramma hadden vastgesteld. Bij de herdenking, na negentig jaar, van de oprichting van de SDAP in Zwolle, nam hij ook inhoudelijk scherp van dit program afstand. Maar belangrijker dan de inhoud van dat programma waren toen al de gewijzigde omstandigheden. Niet veel later dan de vaststelling ervan mislukte de formatie van het tweede kabinet-Den Uyl. Meer in het algemeen markeerde deze mislukking het einde van de ideologische hegemonie die Westeuropese sociaal-democratie, in oppositie evengoed als in de regering, ruim dertig jaar had uitgeoefend.

De klap van 1991

In de inmiddels tot oppositie veroordeelde PvdA

leidde dit pas in 1986 tot het inzicht dat een grondige vernieuwing nodig was, organisatorisch zowel als programmatisch. Met de toetreding van de PvdA tot de regering in 1989 stelde die vernieuwing echter. In 1991 bepleitte het rapport *Een partij om te kiezen. PvdA en partijvernieuwing* de stagnerende programmatische vernieuwing een krachtige impuls te geven door aan een nieuw beginselprogramma te gaan werken. Het rapport verscheen nog geen twee weken voor de WAO-crisis uitbarstte, die aan het licht bracht hoe breed en diep de kloof was geworden tussen waartoe de PvdA zich in de regering gedwongen of geroepen voelde en datgene wat leden en kiezers van haar verwach(t)ten. Dat was de prijs die toen betaald werd voor de uitgestelde vernieuwing, en in feite wordt die prijs nog steeds betaald, want de PvdA heeft zich nooit meer hersteld, in ledental, electoraat en geloofwaardigheid, van de klap die ze in de zomer van 1991 opliep. Het probleem voor de PvdA bestaat eruit dat ze ingrepen als die in WAO en ziektewet niet kan verdedigen in termen van een heldere en consistente visie op de sociale zekerheid, en de verzorgingsstaat in het algemeen, evenmin als – bijvoorbeeld – de geruisloze draai van 180 graden waarbij van een ouderonafhankelijk stelsel van studiefinanciering op een ouderafhankelijk is overgestapt.

In 1992 besloot het partijcongres inderdaad tot opstelling van een nieuw beginselprogramma, maar pas het afgelopen jaar is daar een aarzelend begin mee gemaakt. Om het debat over noodzaak, vorm en inhoud van een nieuw beginselprogramma te stimuleren besloot de redactie van het Jaarboek voor het democratisch socialisme het zeventiende deel hieraan te wijden. De essays en artikelen die zijn opgenomen onderschrijven allemaal de noodzaak van zo'n nieuw programma, enigszins tot verbazing van de redactie, die de auteurs niet daarop had geselecteerd. De meest onverwachte bijdrage vergelijkt politieke partijen met ondernemingen, en constateert dat als de laatsten het niet zonder een *mission statement* kunnen stellen, zonder een door alle betrokkenen gedeelde en gekende formule aangaande identiteit en doelstellingen, dit nog minder het geval kan zijn voor politieke partijen. Men zou daaraan nog de constatering toe kunnen voegen dat dit temeer het geval is, waar de functie van verkiezingsprogramma's zeker in de tijd steeds beperkter wordt: formateur Kok vond twee jaar geleden dat ze al voor het eind van de formatie 'achterhaald' waren.

Hinder van beroeps politici?

Met het onderschrijven van de noodzaak van een nieuw programma is echter nog niets gezegd over de vorm en inhoud, hoewel uit de bijdragen aan het Jaarboek daarover wel het een en ander valt te vernemen. Zeker is wel dat zo'n program een zekere afstand van de dagelijkse politiek moet houden, zonder zo abstract en theoretisch te worden dat het met de laatste geen relatie meer houdt.

Vijf jaar geleden mocht ik hier het eerste exemplaar van het twaalfde jaarboek aanbieden aan de voorganger van Jacques Wallage als voorzitter van de Tweede Kamerfractie, Thijs Wöltgens. Hoofdtijde van dat Jaarboek waren pogingen tot vernieuwing in SDAP en PvdA; dat nu juist dit deel net na het uitbreken van de WAO-crisis verscheen was uiteraard geen geslaagd voorbeeld van plansocialisme. Het was toen wel aanleiding om de crisis in de PvdA te vergelijken met die bij de NV Philips, waarbij ik de eerste in overweging gaf de bruikbaarheid te onderzoeken van het recept waarmee president-directeur Timmer het gloeilampenconcern te lijf was gegaan: ieder onderdeel van het concern moest aantonen of en wat het bijdroeg aan het floreren van het geheel; er moesten 40.000 man uit en de top moet vervangen.

Nu, die 40.000 man eruit waren voor de PvdA veel minder een probleem dan voor Philips. Over de andere delen van het recept bestaat minder duidelijkheid. Past hierin echter niet het feit dat Thijs Wöltgens zich nu aan het voorfront van de vernieuwers heeft geplaatst en dat ook zijn opvolger zich

inmiddels, als zovelen onder wie veel van de opstellers van het program van 1977, voor een nieuw beginselprogramma heeft uitgesproken?

Het grote gevaar bij de totstandkoming van een nieuw beginselprogramma is dat de partijleiding het karwei beschouwd als op zijn best een bezigheidstherapie voor een handjevol overgebleven hobbyisten. Dat is geen denkbeeldig gevaar, gezien de teneur van de laatste jaren, waar partijcongressen moeten discussiëren over resoluties die zo vrijblijvend zijn dat een paar jaar later over precies hetzelfde opnieuw wordt beraadslaagd zonder dat over de vorige besluiten zelfs maar gesproken wordt. (Zo lijkt het congres over de sociale zekerheid van 1992 aan de vooravond van een nieuw partijcongres over hetzelfde thema al geheel vergeten.)

Voor de PvdA is een nieuw beginselprogramma echter geen hinder van beroeps politici, maar noodzaak om in een wereld waar de ongelijkheid toeneemt en de vrijheid (mede daardoor) minder onbedreigd is dan het lijkt, een politieke beweging die daartegen altijd heeft gestreden in staat te stellen dat ook in de nieuwe eeuw te doen. Vanuit deze overweging bied ik, namens de redactie van het Jaarboek, het eerste exemplaar van de zeventiende editie graag aan Jacques Wallage als voorzitter van de fractie van de PvdA in de Tweede Kamer.

[Toespraak bij de presentatie van *Inzake beginselen. Het zeventiende jaarboek voor het democratisch socialisme*, Den Haag, Nieuwspoor, 29 augustus 1996]